

Bill Jordan

Jótekonny jó tanácsok*

Az egyszerű társadalmakban nincsenek szociális munkások. Az árvákra, özvegyekre, a fogyatékosokra és az öregekre a nagycsaládi közösség vagy a törzs visel gondot. A megszokottól elütő viselkedést tolerálják, tisztelik vagy megtorló módszerekkel büntetik. Az az igény, hogy legyenek szakemberek, akik a rászorulókat gondozásukat megtervezik, vagy egyesek nonkonform viselkedését megváltoztatják, nagyrészt a modern ipari társadalom terméke.

Sok történelmi szál járult hozzá a modern szociális munkás szerep kialakulásához. Részbe volt benne a középkori egyházi tradíciónak; a legkorábbi állami szolgáltatásoknak, melyeket a szegénnytörvények hatályához igazodva egyházközségi szinten biztosítottak; a jog, az orvoslás, az oktatás mindig is létező szakmáinak; és a 19. századi jótekonysági egyleteknek.

E tradíció minden egyes eleme (szervezetén vagy munkamódszerén keresztül) hozzájárult valamivel a szociális munkás identitáshoz. A szociális munka legnyilvánvalóbb szervezeti előzménye a szegénnytörvények tradícióján alapul, amely Európa-szerte, így Angliában is, a modern nemzetállamok kialakulásával egyidőben létrehozta az állami szociális szolgáltatások embrionális formáit. A társadalom rendjéért vállalt teljesebb felelősségük részeként, a feudális gazdasági és társadalmi struktúra hanyatlása idején a központi kormányok a szegényekkel, csavargókkal és garázda elemekkel foglalkozó helyi szolgáltató szervezeteket és hálózatokat hoztak létre.

Igen nehéz rekonstruálni ezeknek a korai szolgáltatásoknak a színvonalát. A szegénnytörvényekről vallott felfogásunkat nagy mértékben befolyásolják működésük 19. századi sajátosságai, amikor ezeket szándékolatlanul igen szigorú és büntető célok szolgálatába állították. A korábbi egyházközségi feljegyzések általában igen rövidek voltak, és inkább az elköltött pénzek számlázásával, vagy a kitoloncolt csavargók lajstromba szedésével foglalkoztak, semmint az ilyen döntések mögött meghúzódó emberi viszonyok minőségével.

Ezért szokás a szociális munka előzményeit egy harmadik tradícióra visszavezetni, mely teljesen kifejlett formájában csak a 19. században lép színre – amiben kulcsszerepet játszott egy dologtalan osztály létrejötte. Különösen lényeges volt ebből a szempontból az iskolázott középosztálybeli nő megjelenése. Fontos hangsúlyoznunk, hogy ez a tradíció csupán egy (bár igen fontos) elemmel gazdagította a szociális munkát, azzal a gondolattal, hogy a *személyes kapcsolatoknak* igen nagy szerepük van a társadalmi rehabilitációban. Ebben a fejezetben a szociális munkának erre, a mai napig talán legfontosabb elemére fogok összpontosítani.

A 19. században az önkéntes jótekonysági egyesületek minden formája virágkorát élte: vallási egyesületek és missziók kora ez, csakúgy mint a szociális jelenségek fantasztikusan széles köre iránt érdeklődő, szakosodó egyleteké és csoportoké. A munkásfolklor hagyományában a jótekonnykodó hölgyek erénycsósz, minden lében kanál, mulatságos kalapot viselő asszonyokként jelennek meg, mint ahogy valószínűleg többségük az is volt. De voltak köztük olyanok is, akik kétségtelenül hihetetlen mértékben elkötelezettek és elszántak voltak, és óriási energiát párosítottak a végletes nyomor sújtotta emberek iránti érzékeny részvétellel.

A „jótekonysági hölgyek” közül a legjobbak sokszor „tökéletes barátságot” kínáltak a társadalom szociálisan és morálisan legmélyebbre süllyedt tagjainak. Elizabeth Fry börtönlakók, Josephine Butler prostituáltak, Octavia Hill nyomortelepek lakói számára áldozott hihetetlen mennyiségű időt és érzelmi energiát, a keresztényi szeretet és praktikus tanácsok elegyét nyújtva nekik. Szervezettebb formában Florence Nightingale és Mary Carpenter ajánlott valami hasonlót a betegek és a fiatalok bűnelkövetők számára. Az iparosodó és urbanizálódó, osztályellentétektől egyre élesebben megosztott angol valóság nyers tényeivel szembefordulva, ők az előnyös helyzetű szerencsések csoportjai és a társadalmi változások leghitevesztettebb áldozatai közötti *személyes* kapcsolatok példáját mutatták fel.

A viktoriánus jótekonyság jelentős szerepet játszott a korszak szociálpolitikájában. Az iparfejlődéshez a személyes szabadságjogok és a mind teljesebb gazdasági szabadság iránti politikai elkötelezettség társult. Emiatt ragaszkodtak ahhoz, hogy a szegényeknek – közéjük értve az új ipari proletariátust, melyet a növekvő ipari bérek vonzottak a városokba – a szabad piacon kell szerencsét próbálniuk, az állam védelme nélkül. 1834-ben az új szegénnytörvényi rendszere kizárta az életerős embereket a segélyezésből, mivel a jogosultságot a személyes képességek megrokkansághoz és az állampolgári jogok elvesztéséhez kötötte. De a hivatalos szigor megjelenésével egy időben felütötte fejét a félelem a társadalom egy olyan új osztályától, mely veszélyezteti a társadalmi kohéziót, a belső biztonságot és a közmorált. Ezért lép színre együtt és egyszerre a *társadalomkutatás* – a városi szegénység létszámának és szokásainak aggodó tanulmányozása – és a jótekonyság. A szegényeket osztályozni, erkölcsi állapotuknak megfelelő „tudományos segítséget” nyújtani nekik – így egészülnek ki a szűkkeblűen kirekesztő szegénnytörvények, így jön létre, önkéntes ügynökségeken keresztül, egy mind többekre kiterjedő elosz-

* Fejezet a szerző *Invitation to Social Work* c. könyvéből. Robertson, Oxford, 1984.

tórendszer. Mindez hozzájárul a középosztály morális uralmának közvetített megerősítéséhez. A 19. század második felének angol fejlődését másolták – hasonló gazdasági fejlettség mellett – az Egyesült Államok a 20. század korai éveiben.¹

A jótékonyágnak ideológiai fontossága is volt. Lehetővé tette az új középosztály számára saját privilégiumai legitimálását, és a ragaszkodást ahhoz az eszméhez, hogy a tőkefelhalmozás és a magántulajdon nem vezet szükségszerűen az osztályok közötti szakadék mélyüléséhez. A korai szociális munkások legjobbjainak példáját – bár néhányadmagukban igazán nem képviseltek reprezentatív erőt – az osztály-önzetlenség és együttérzés jelképévé magasztosították. Ez lehetővé tette egy új típusú középosztályi identitás és érzékenység kialakulását, s benne sok olyan eszme megtestesülését, mely a kialakuló polgári öntudatban kezdett alakot ölteni, s még későbbi nemzedékek „társadalmi tudatosságtól” áthatott ifjú idealistáira is hatással tudott lenni.

Milyen volt ez a „tökéletes barátság”, mely a szociális munka későbbi, a „segítő kapcsolat” kialakítására tett erőfeszítéseinek előfutára volt? Alázatos volt és sosem gyámkodó; a mindannyiunkban közös emberi természetet hangsúlyozta, s azt, hogy mindnyájan esendők vagyunk. Isten bocsánatát ígérte, és lelki megújulást, de gyakorlati lépéseket is tett az anyagi és fizikai rehabilitáció érdekében. Nem fukarkodott időt és figyelmet fordítani az elesettekre; saját empátiájával és kedvességével buzdított Isten elfogadására. Ennek következtében a korai szociális munkásokat ügyfeleik gyakorta egyszerre tartották mélységesen emberségesnek, ugyanakkor emberfeletten szent életűnek.

Ezekkel a középosztálybeli viktoriánus hősnőkkel párhuzamosan – akiknek életéről bőszéggel szólnak a korabeli feljegyzések – a szépirodalom is kirukkol a jótékonyág hasonló mintaképeivel (olykor akár meg is előzve a valóságot). A regényirodalmat tanulmányozva e kapcsolatok alakulása jól nyomon követhető. Talán nem véletlen, hogy Daniel Defoe – egy börtönkáplán személyén keresztül – éppen abban az 1722-ben megjelent *Moll Flanders*ben mutatja be ezt a „tökéletes barátságot”, amelyet általában az első modern regénynek szoktak tartani. Azt persze nem tudhatjuk, hogy mennyire jellemző képviselője e regényfigura a korai 18. század börtönkáplánjainak, de a leírás világosan mutatja, hogy a szociális munka viktoriánus modellje mennyire az egyházi lelkigondozás puritán tradíciójában gyökerezett. A példa oly jellemző, hogy érdemesnek látszik akár hosszabban is idézni. Moll Flanderst, aki kétszer ment férjhez, és kétszer tették tönkre, egy hivatásos tolvajbanda tagjaként kötél általi halálra ítélik. Néhány nappal a kivégzés előtt, amikor már tökéletesen úrrá lett rajta a kétségbeesés, a káplán meglátogatja őt:

„A tiszteletes arra bízott, mondjak el, amennyit csak jónak látok, arról, milyen állapotban vagyok most, hogy a túlvilág színe előtt állok. Elmondta nekem, hogy nem a hatóságok képviselőjeként jött, akinek feladata lenne vallomást kicsikarni az elítéltekből. Azért akar szóra bírni, hogy megkönnyebbüljek, s hogy megvigasztalhasson. Biztosított, amit elmondok neki, titok marad, mintha csak Isten és én magam tudnám; s

csak annyit akar tudni rólam, amennyi lehetővé teszi, hogy tanácsot adjon, segítsen rajtam, és imádkozzék Istenhez értem.

Annyira becsületesen és barátságosan viselkedett, hogy ez megnyitotta szenvedélyeim zsilipjét. A lelkem közepébe tört be ezzel; és én felfedtem életem összes nyomorúságát előtte...

Nem hallgattam el semmit sem, s ő válaszul őszinte bűnbánatot ajánlott nekem. Majd leírta nekem, milyen az a végtelen kegyelem, melyben az Ég még a legnagyobb bűnösöket is részesíti. Rájöttem, nyoma sincs már bennem a kétségbeesésnek, vagy az az iránti kételynek, hogy befogad majd az Ég.”

Az érzelmi katarzisznak e láttató erejű leírása azt sugallja, hogy Elizabeth Fry – aki maga is buzgó kvéker volt – munkájában biztos támaszkodhatott a korábbi puritán lelkészek példájára. Akárcsak, mintegy száz évvel később, Elizabeth Fry, a regénybeli börtönlelkész is épp oly lelkesedéssel igyekezett elérni a halálos ítélet elhalasztását, mint a bűnös megtérését, és Moll Flanders esetében mindkét vonatkozásban sikerrel járt. Jóval később George Eliot írta le ugyanezen folyamat még kidolgozottabb változatát *Adam Bede* című regényében, ahol Dinah Morris, a metodista vándor-lelkész nyitja meg gyermeke meggyilkolásáért kivégzésre váró szerencsétlen unokahúgának szívét, mielőtt még az ítéletet a csábító közbenjárására felfüggesztenék.

Dickens regényeiben a jótékony együttérzésnek ez az új stílusa együtt bukkan fel azokkal az önelégült, moralizáló, erőszakos, tiszteletlen vagy távolságtartó formákkal, melyeknek helyébe kívánt lépni. A *Bleak House* női főszereplője, Esther Summerson erényes és háttérbe húzódó, fogékony mások szükségleteire, tudatában van sajátjainak, de fegyelmezi is őket. Morális érzéke fejlett, de toleráns, és nem ítélkező. Mindenekfelett: képes az önfeláldozásra is, hiszen amikor a haldokló utcaseprőnek, Jonak nyújt lelki vigaszt, olyan betegséggel fertőződik meg, mely egész életén végigkíséri.

Ellenpéldaként Dickens bemutatja nekünk a jótékonykodó ember egy másik fajtáját is, akinek a jótékonyág csak arra szolgál, hogy önmagát vagy másokat ámítson vele. Tipikus példa erre Mrs Jellyby, aki „Afrikánál közelebb semmit nem volt képes észrevenni”, és miközben a Niger bal partján élő Borrioboola-Gha törzs bennszülötteinek fáradhatatlanul küldte jótanácsoktól hemzsegő leveleit, saját háztartását teljesen elhanyagolta. Vagy Mrs Pardiggle, a szegények fáradhatatlan látogatója. Elkísérve őt néhány nélkülöző téglavető házába, Esther megfigyeli, milyen gépiesen veszi birtokba Mrs Pardiggle az embereket, mennyire hajlamos vallási gyámság alá vonni őket „mintha az erkölcs engesztelhetetlen rendbiztosaként kísérné be mindegyiküket az őrszobára”. Azt is meghallja, hogyan válaszol az egyik téglavető – az ügyfél klasszikus reakciójával – Mrs Pardiggle kéretlen jóléti erőszakosságára:

„Elég volt, egyszer s mindenkorra. Elegem van abból, hogy bárki rám törhet. Elegem van ebből a zaklatásból. Most kémkedni készül, és szokás szerint kérdezősködni kezd. Tudom én, mivel akar előállni. Semmi szükség, hogy előjöjjön a dologgal, én megkímélem ettől. A lányom el van

ázva? Igen, el van ázva. Nézze meg a vizet. Szagolja meg! Ezt kellene innunk. Van rá gusztusa? Nem akar inkább gint helyette? Koszos a lakás? Igen, koszos. Természetesen koszos, természetesen egészségtelen; és volt őt koszos és egészségtelen gyerekünk, mind meghalt csecsemőkorában, és így volt jó nekik és mellesleg nekünk is. Hogy elolvastam-e a kis könyvecskét, amit itthagyt? Nem, nem olvastam el, és eszem ágában sincs elolvasni a könyvecskét, amit itthagyt. Itt nincs senki, aki el tudná olvasni, de ha lenne, sem olvasná, mert az kisgyerekeknek való könyv, és én nem vagyok kisgyerek... Hogy hogy viselkedem? Hát, ha tudni akarja, három nap be voltam rúgva, és ha több pénzem lett volna, akkor négy napig lettem volna részeg. Hogy hogyan szerezte a feleségem a monoklit a szeme alá? Én kevertem le neki egyet, és ha ő azt mondja, hogy nem én adtam, akkor hazudik!”

Esther és férje, dr. Alan Woodcourt alakján keresztül mutatja be Dickens, milyen tulajdonságokat és tapasztalatokat tart alapvetőeknek a Mrs Pardiggle és az elesettek közötti válaszfal leküzdéséhez. Ezeket elsősorban a leendő segítő személyes és családi kapcsolatain keresztül lehet kifejleszteni. A könyv egy korábbi fejezetében, amikor Mrs Pardiggle jótékonyági körútra hívja, Esther felsorolja azokat a képességeket, melyekre szüksége lenne ennek elvégzéséhez:

„Tapasztalatlan vagyok abban, hogy az észjárásom alkalmazkodni tudjon a nagyon más helyzetűek észjárásához, és hogy képes legyek megfelelő nézőpontból szólni hozzájuk. Nincs meg az a finom szívbeli képességem, mely szükséges lenne ehhez a munkához. Sokat kell még tanulnom, mielőtt másokat kezdenék tanítani, és nem bízhatok egyedül a jószándékomban. Emiatt, úgy gondoltam, jobb, ha a körülöttem élők számára teszem hasznossá magam, amennyire csak tudom, elvégzem mindazt a szolgálatot, ami kéznél van; és lassan, fokozatosan és természetes módon adom át magam a kötelességek tágabb körének.”

Az ehhez hasonló szövegekből és a vezető szociális munkások írásaiból világosan látszik, hogy ezek a viktoriánusok kevés különbséget tettek a barátság és azon értékek között, melyek áthatották jótékonyági tevékenységüket. Octavia Hill, aki egyik úttörője volt annak, hogy a fenti elvek alapján segítsenek a szegényeknek a háztartás feladatainak elvégzésében, sokszor hangsúlyozta, hogy a szegényeknek „nem alamizsna, hanem barátság” kell. „Barátságon azt értette, hogy mindenét odaadta a napi élet közös készletébe, és úgy részesült ezekből ő maga is, mint egy az egyenlők közül.” Bérlőivel és az iskolájába járó gyermekekkel fenntartott kapcsolatának meghatározó jellegzetessége a „tisztelet”, emberi méltóságuk és a közöttük lévő kapcsolat minden aspektusa morális fontosságának elismerése volt. Ezek az értékek máig is alapvető elemei a modern értelemben vett szociális munkások által vallott etikai kódexnek.

Figyelemreméltó összhang volt abban, ahogy ezek a korai szociális munkások etikai alapelveiket a mindennapi életükben alkalmazták, modern szemmel nézve azonban voltak ennek ellentmondásai is. Elizabeth Fry 1813-ban kezdte látogatni a börtönöket. A legkétségbeesettebb és leglealacsonyodottabb női bűnözőket támogatta Newgate mocskában, és

iskolát indított a foglyok gyermekeinek. Miután ellentétbe került a börtön elöljáróival, társaival meggyőzte a kormányzót, hogy engedélyezze varrótanfolyam működtetését a börtönlakók számára (a foglyok teljes együttműködésével), mely képes volt megváltoztatni a börtön morális légkörét. Munkamódszere és vallásos intelmei elterjedtek más börtönökben és a fegyenceket szállító hajókon is. De miközben forradalmasította a börtönrendszert, napi kapcsolatban volt lord Sidmouth-szal, aki Anglia legelnyomóbb kormányai egyikének volt agyafúrt és gonosz belügyminisztere, és így – ahogy a modern radikálisok érvelnének – miközben a kötél általi halálra ítélt asszonyok életéért emelt szót, hozzájárult a politikai elnyomó gépezet olajozott működéséhez. Nemzetközi szerepet is játszott, amikor a porosz királynak (aki a liberalizmus esküdt ellensége volt) börtönreformot javasolt.

Octavia Hillt nagypapa, dr. Southwood Smith, a jeles egészségügyi reformer nevelte fel. Fiatal asszonyként tagja lett a keresztényszocialista mozgalomnak, Ruskin barátja volt, és 1850-ben iskolát indított London egyik legnyomorúságosabb negyedében. Ruskintól kölcsönzött pénzen megvásárolt egy sor leromlott munkásházat, és hozzálátott a házak újjáépítéséhez és a bérlők morális állapotának javításához. A megfélemlítés és fenyegetés ellenére, melyekben része volt, ragaszkodott a bérlőivel való személyes kontaktus fenntartásához, és a rendszeres lakbérfizetéshez. Létrehozott egy közösségi helyiséget szociális centrumként, és egy bölcsődét, játszóteret a gyermekek számára, bevonva a bérlőket a szervezés minden szakaszába. A fizikai és szociális környezet megváltoztatása mellett a vállalkozás hasznót is hozott: tizenhét hónap alatt visszafizette a kölcsönt Ruskinnak. Törékeny egészségi állapota ellenére energiája és részletekre is kiterjedő figyelme fantasztikus volt. A bérlőket „barátként és egyenlőként” kezelte. Ugyanilyen energikusan üldözte a jótékony segítség tettető és hamis igénylőit. Ahogy háztartás-gazdálkodási alapelvei, merev jótékonyági szabályai is elterjedtek Londonban. 1885-re egyedül Deptfordban 130 ház birtokosa volt; de kampányt folytatott az állami szociális lakásügyi tevékenység, az állami nyugdíj és még az Űdvhadsereg ellen is, mivel nem igazodtak az általa helyesnek vélt személyes vizsgálódás alapelveihez. 1905-től 1909-ig a szegénnytörvények reformjával foglalkozó királyi bizottságban szolgált, 1912-ben halt meg a női választójog eltökélt ellenzőjeként.

Morális oktatás

Inkább erősségük, semmint gyengéjük volt ezeknek az úttörőknek, hogy munkájukat elsősorban erkölcsi kategóriákban értelmezték. Ahogy Dickens fejtegeti a *Bleak House*-ban, az erkölcsi nevelés az egyszerűségen, alázatosságon, bátorságon és elkötelezettségen keresztül érhető el, nincs szükség a Pardiggles-félék gyámkodó és felsőbbrendű attitűdjére. Valóban, a nagy regényírók mind utalnak arra, hogy a barátság viktoriánus fogalma aláhúzza ezt az eszmét. Ahogy az irodalomkritikus Lionel Tril-

ling sugallja, az „intelligens szeretet” elvét illusztrálják, azt, hogy „az emberek között a legfinomabb és legmélyebb viszony pedagógiai természetű”, vagyis „magába foglalja a jó viselkedésről szóló tudás adását és kapását, az egyik ember jellemének a másik által történő formálását, annak elfogadását, hogy felnőtté válásunkban mások vezessenek.”² Ennek az eszmének talán legkorábbi irodalmi kifejtését Jane Austen adja *Mansfield Park* című regényében. A hősnő, Fanny Price, csendes, visszahúzó leány, aki gazdag, kifinomult, ám csupa élet rokonainak, a Bertramoknak a birtokán nevelkedik. Hogy megőrzi szilárd identitásérzését és komoly erkölcsi céljait, leginkább unokabátyjának, Edmundnak köszönhető, aki lelkesnek készül. A könyv vége felé Fanny, hosszú távollét után, meglátogatja szüleit Portsmouthban, és megdöbben azok nemtörődöm életmódján. Egy szobában lakik rosszindulatú és lázadó hugával, Susannal. Kapcsolatuk fokozatosan fejlődik, ahogy Susan bizalmába avatja Fannyt:

„Természete nyitott volt. Felismerte huga félelmét, és vádolta magát, amiért oly hevesen vitatkozott. Ettől az órától Fanny, megértve huga hajlamának értékét, felfogva, mennyire törekszik az jó véleményének elnyerésére, ítéletének elfogadására, újra átérezte az érzelmek áldását, és lenyűgözte a hit, hogy hasznos lehet egy olyan lélek számára, aki szükségét szenved, s aki méltó erre a segítségre. Tanácsot adott; elég logikusnak ahhoz, hogy jól megértve ne lehessen elutasítani; s mindezt annyira kedvesen és figyelmesen, hogy az nem ingerelhetett fel egy gyarló vérmérsékletet. Így része volt abban az örömben, hogy láthatta, amint tanácsai megfogannak. Ennél többet nem várhat az, aki miközben látja a beletnyugvás és türelem hasznát, együttérzően látja azt is, mi minden hozhat dühbe bármely pillanatban egy olyan lányt, mint Susan. A legcsodálatosabb az egészben az volt, hogy nemcsak nem készítette Susant tiszteltetésre vagy arra, hogy szembeforduljon az ő nagyobb tudásával, hanem hogy ez a több és jobb tudás, a sok jó elképzelés mind a sajátjává vált; az, hogy a nemtörődömség és tévedés légkörében felnőtt leány nagyon is megfelelő véleményt tudott formálni arról, hogy mi a helyes – ő, aki mellett nem állt egy unokabáty, hogy irányíthatta volna gondolatait, vagy kijelölhette volna számára a követendő alapelveket.”

Nem volna helyes azt a következtetést sugallnunk, hogy a korai szociális munkások mindig olyan könyörületesek és alázatosak lettek volna, mint ahogy azt mintaképek diktálták nekik. Bizonyos feladatok – különösen a szegényeken való segítséssel kapcsolatosak – olyan reakciókat váltottak ki belőlük, amelyeket a mai modern szociális munkások zöme visszataszítóknak és ítélkezőnek minősítene. A *Charity Organization Society*, melynek Octavia Hill volt egyik vezérlő csillaga, igyekezett tudományos alapokra helyezni az alamizsnaosztást. Ez a jelöltek szokásainak és életmódjának szigorú vizsgálatán alapult. A vizsgálat eredményeinek mérlegelése alapján a jelentkezőknek csak mintegy harmada kapott aztán segítséget. Azok, akiket úgy ítélt meg, hogy „önhibájukon kívül, és nem az előrelátás hiányának következtében nyomorodtak el”; valamint azok, „akik számára – bár nem a legjobban gazdálkodtak lehetőségeikkel, de – előző pozíciójukból és vérmérsékletükből adódóan a dologházba kerü-

lés szinte elviselhetetlen lenne”.³ A fennmaradó hányad számára a jótékonyt szerzők nem hagytak más lehetőséget, mint hogy gondoskodjanak magukról, ahogy tudnak, vagy egy olyan szegénytörvény-rendszernek vessék magukat alá, melynek, ajánlásuk szerint, „a lehető legkellemetlenebbnek kell lennie a folyamodó számára”.⁴ A Szövetség szabályzata magába foglalta „az előrelátás és az önállóság szokása kialakításának, valamint a társadalmi és egészségügyi szabályok követésének elősegítését, melyeknek betartása mind a szegények, mind a tágabb társadalom jólétének szempontjából alapvető”, valamint „a koldulás és család megőrzését”.⁵

Ezeknek a középosztálybeli embereknek, akik műveltségbeli és anyagi előnyeik java részét (olykor egészségüket is) feláldozták a szegények iránti „tökéletes barátság” eszméjéért, sosem jutott eszükbe, hogy a szegénység enyhítéséért és a környezet javításáért tett kollektív állami erőfeszítés többet érne, mint az egyéni példa, melyet ők állítottak embertársaik elé. Amikor az állami beavatkozás politikai kérdéssé vált, a korai szociális munkások zöme a közösségi akciót kérlelhetetlenül ellenezte.

A könyörületeségnek és nyerseségnek e látszólag paradox kombinációja a társadalom organikus felfogásában, és az abban élő egyénekre nézve egyként kötelező morális rend eszméjében látszik gyökerezni. A viktoriánus polgárság kedvenc filozófusainak – különösen John Stuart Millnek és T. H. Greennek – eszméi szerint a társadalom egysége hatálytalanítja a gazdasági egyenlőtlenségeket és az érdekkonfliktusokat. Ahogy az egyének gazdasági választásai a szabad piacon, és a verseny a rivális vállalkozások között hozzájárulnak az anyagi termelés maximalizálásához, s a társadalom gazdagságának növekedéséhez, az egyén szabad választása erkölcsi döntéseiben, és a szabadon választott társakkal való együttműködés is a társadalomnak mint morális szervezetnek egészségéhez és fejlődéséhez vezet. Bármiféle kötelező közösségi cselekvés – akár a társadalmi, akár a gazdasági szférában – szükségyszerűen megtöri, előrehaladásában akadályozza ezt a folyamatot, mely az egyének között, a közöttük kibomló viszonyok mentén jön létre. Mind a gazdasági egyenlőtlenség, mind a balszerencsések tönkremenése része annak az árnyak, melyet a rendszer alapját képező szabadságért kell megfizetni.

Ezért a viktoriánus korszak szociális munkásai bizonyos értelemben radikálisabb képviselői voltak az „önmeghatározás” elvének, mint modern kollégáik, jóllehet ennek – mint azt etikai kódexük is tanúsítja – az utóbbiak is elkötelezett hívei. John Stuart Mill – amúgy együttérző és érzékeny természet – igen karakteresen fogalmazza meg, hogy „az önvédelem az egyetlen olyan cél, amelynek érdekében az emberiségnek – kollektívan vagy egyénileg – joga van beavatkozni bármely tagja cselekvési szabadságába. Az egyetlen cél, amelynek érdekében jogosan lehet egy civilizált közösség bármely tagjával szemben – akarata ellenére – erőszakot alkalmazni: mások sérelmének a megakadályozása. Az ő saját – fizikai vagy erkölcsi – java nem elégséges indok erre.”⁶

Hasonlóan vélekedett Octavia Hill is: „Minden embernek van saját elképzelése az életről, és szabadságában kell hogy álljon azt beteljesíte-

ni... Sok vonatkozásban mindenki sokkal jobban tudja megítélni saját dolgait, mint bárki más, hiszen ő maga élte át, míg mi csak kívülről szemléljük.”⁷

E viktoriánusok számára nem volt különbség a szociális és a morális kötelezettségek között. Egyik is, másik is az emberi viselkedés – alapvetően keresztény – axiómáiból következett, melyek felette állnak magának az egyénnek. A személyes „kiteljesedés” és a társadalmi kötelezettség nem ellenérdekű vetélytársak; mindkettőt el lehet érni egyszerre, ugyanazon morális szabályok betartásával. Ennek alapján a korai szociális munkások feljogosítva érezték magukat, hogy kategorikus és abszolút ítéletet mondjanak a magatartási minták felett, semmibe véve azok morális vagy szociális viszonylagosságát. Ez azt is jelentette, hogy a szegénység és hajléktalanság inkább egyéni kudarc következményének tűnt, semmint a gazdasági rendszer termékének. De mivel az egyént és a társadalmat potenciálisan harmóniában lévőnek tekintették, a szociális munkások bízhattak munkájuk hasznosságában is. Egy olyan ember, mint Octavia Hill nem koncentrált csak az egyénre vagy a családra. Természetesen és könnyedén mozgott az olyan tevékenységi formák között, mint az egyéni esetkezelés, a csoportmunka, az intézeti gondozás biztosítása és a közösségi munka. Érdeklődést mutatott a bérlő-szövetségek, a szabadidős tevékenységek és a szomszédsági kapcsolatok, valamint az angol vidéki élet értékeinek megőrzése iránt, és semmiféle ellentétet nem látott ezen munkaformák között.

Volt egy aktív és szervező aspektusa a viktoriánus szociális munkának, amely messze túlment a problémáktól szenvedő embereknek nyújtott tanácsadáson. Ők a mi modern különbségtevésünket a szociális munka egyes „módszerei” között, és a munkamegosztásunkat is alapvetően mesterségesnek és félrevezetőnek tekintették volna. Az érdemi választóvonal szerintük az önkéntes szervezetek munkája és az állami tevékenység között volt; az első képezvén a jótékonyág akcióbázisát, míg a másodikat minimálisra kell csökkenteni. Egészen az első világháborúig a szociális munka eleve feltételezte mind az osztályprivilegiumokat, mind pedig ezek feláldozását a kevésbé szerencsés lelkek szolgálatában. Például Clement Attlee a szociális munkán keresztül került kapcsolatba a szocializmussal, amikor mint fiatal, magániskolai tanuló belekerült egy London East End-jén szerveződő fiú-klubba.

A morális konszenzus megszűnése

A szociális munka erkölcsi alapjaival szembeni kétségek feltolulása a huszas évektől mutatható ki mind Angliában, mind pedig az Egyesült Államokban. Kétségek merültek fel a privilegizált helyzetű „segítő” személyes és politikai integritásával kapcsolatban; ezek végső soron (bár sokszor igen áttételesen) Freud és Marx felismeréseiben gyökereztek. Freud megmutatta, hogy az emberi szív nem nyitott könyv, és az emberek nem képesek (még jószándék és jóhiszeműség mellett sem) arra, hogy meg-

bízható módon számot adjanak szándékaikról, még kevésbé morális alapelveikről, melyek cselekedeteiket vezérlik. Lényegében bensejükből fakadó sötét és irracionális erők vezérlik őket, melyek tudattalanok maradnak, és a kulcs hozzájuk csak az álmokban és a nyelvbottlásokban található meg. Ezek az ösztönös késztetések, szexuális gyökereikkel együtt, egyetemesek, és épp úgy részei a segítő, mint a kliens pszichéjének. És ami mindennél rosszabb, a tudattalan irracionális erők, túllépve a személyeken magukon, összefonódnak egymással, legjobb szándékú „hordozóikat” is tehetetlen megfigyelővé téve. Freud leírta az indulatáttételt jelenését (a nőkliensek például beleszeretnek az analitikusba), és a viszontindulatáttételt (az analitikusnak a klienséire adott érzelmi reakcióját). Arra a felfedezésre, hogy hatalmas és kontrollálhatatlan irracionális késztetések irányítják a legközvetlenebb emberi kapcsolatokat, utalások találhatóak Thomas Hardy és D. H. Lawrence regényeiben is.

Marx művei támadták a „társadalmi organizmus” modelljét és a harmonikus gazdasági fejlődés eszméjét. Leleplezte a rejtett kizsákmányolást a kapitalista termelési viszonyok körülményei között, és bemutatta, hogy miképp követelik meg ezek a vállalkozótól, hogy minél több megfizetetlen munkát csikarjanak ki a munkásokból, hogy felhalmozzák a termelés magánkézben lévő eszközeit. A kapitalista polgárság és az ipari proletariátus összeegyeztethetetlen érdekekkel rendelkező osztályok, és a gazdasági fejlődés csak olyan társadalmat eredményezhet, melyben ezek az ellentmondások egyre nyilvánvalóbbak. Marx eszméi – bár az angol munkásosztály szervezeteiben nem váltak uralkodóvá – jól látszottak leírni a 19. század végének általános (különösen Németországra és Franciaországra jellemző) politikai fejlődését. A proletariátus egyre inkább öntudatra ébredt, szervezettebbé vált, és egyre kevésbé akarta elfogadni szükségleteinek és érdekeinek középosztály adta definícióit. Bele kívánt szólni saját jövője alakításába, és harcolni is kívánt ezért a jövőért. Az új munkásosztály öntudatra ébredését és küzdelmét olyan regényírók mutatták be, mint például Franciaországban Emile Zola, Angliában pedig George Gissing és Robert Tressal.

Mind Freud pszichológiai mélységei, mind pedig a szocialisták politikai vitái kérdésessé tették a viktoriánus szociális munka morális alapzatát. Az úttörők „kiváló okfejtései” nem voltak többé elegendők. Újabb megerősítést kellett találni.

Fordította Kozma Judit

Jegyzetek

1. Una Cormack: Developments in Casework, In: A. Bourdillon (ed.): *Voluntary Social Services*, Methuen, 1945, 97. old.
2. Lionel Trilling: *Sincerity and Authenticity*, Oxford University Press, 1972. 82. old.
3. Charity Organization Society. Second Annual Report, 1870.
4. Uo.
5. Charity Organization Society, Fifth Annual Report, 1875.
6. J. S. Mill: *A szabadságról*, Magyar Helikon, 1980, 27. old.
7. Una Cormack: *Oxford and Early Social Work*, kiadatlan kézirat.